

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Картунов О.В.

Державне будівництво та/або державне руйнування? (Case України)

Статтю присвячено дослідженню актуальної, суперечливої та інноваційної проблеми. З'ясовуються умови успішного державного будівництва та причини державного руйнування. Висуваються десять робочих гіпотез щодо зазначених процесів. Підтверджено, що успішному державному будівництву сприяють такі чинники: 1) незначний розрив між представниками «нижчих» і «вищих» соціальних страт; 2) рівноправність становища та відсутність дискримінації етнічних меншин; 3) взаєморозуміння та взаємодія правлячих еліт і їх тісний зв'язок із народними масами; 4) відсутність зовнішнього втручання з боку іноземних держав у внутрішні справи країни тощо. Доведено, що до державного руйнування призводять чинники діаметрально протилежного характеру.
Ключові слова: Україна, державне будівництво, державне руйнування, умови, причини, гіпотези.

Статья посвящена исследованию актуальной, противоречивой и инновационной проблемы. Выясняются условия успешного государственного строительства и причины разрушения государства. Выдвигается десять рабочих гипотез относительно указанных процессов. Подтверждено, что успешному государственному строительству способствуют такие факторы: 1) незначительный разрыв между представителями «низших» и «высших» социальных страт; 2) равноправное

положение и отсутствие дискриминации этнонациональных меньшинств; 3) взаимопонимание и взаимодействие правящих элит и их тесная связь с народными массами; 4) отсутствие внешнего вмешательства со стороны иностранных государств во внутренние дела страны и так далее. Доказано, что к разрушению государства приводят факторы диаметрально противоположного характера.
Ключевые слова: Украина, государственное строительство, разрушение государства, условия, причины, гипотезы.

The article is devoted to the investigation of an actual, contradictory and innovative problem. The conditions of successful state building are clarified and the reasons for the state-destroying are revealed. Ten working hypotheses regarding these processes are advanced. It is confirmed that successful state building is facilitated by such factors as: 1) a small gap between representatives of the "lower" and "higher" social strata; 2) equal status and non-discrimination of ethnonational minorities; 3) mutual understanding and interaction of the ruling elites and their close relationship with the popular masses; 4) absence of external interference by foreign states in the internal affairs of the country, etc. It is proved that factors of a diametrically opposite nature lead to the state-destroying.
Key words: Ukraine, state building, state-destroying, conditions, causes, hypotheses.

УДК 321.0115(477)

Картунов О.В.,
доктор політичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри суспільних наук
Університету економіки та права
«КРОК»

Актуальність проблеми зумовлена декількома вагомими чинниками. По-перше, це одвічний складний, суперечливий, взаємопов'язаний, хоч і діаметрально протилежний характер процесів, з одного боку, занепаду й руйнування держав, а з іншого – народження нових та/або відродження колишніх держав і їх успішного будівництва. По-друге, це зміна парадигм («paradigm shift» у визначенні Т. Куна), зокрема, послаблення глобалізаційної парадигми, що робить наголос на інтеграції, універсалізації й уніфікації, та піднесення глокалізаційної парадигми, яка провіщає диференціацію, фрагментацію, регіоналізацію, автономізацію чи навіть дезінтеграцію існуючих міжнародних утворень та окремих держав [1, с. 48–51]. По-третє, це той незаперечний факт, що впродовж тривалої, героїчної та водночас трагічної історії українського народу (як, до речі, і багатьох інших народів) мали місце періоди його додержавного існування, успішного державного будівництва, піднесення й розквіту власної держави, а потім сумного її занепаду та втрати, тривалого трагічного бездержавного існування,

радісного й багатообіцяючого відродження державності та нові болючі її втрати (і так декілька разів). По-четверте, поява деяких внутрішніх і зовнішніх викликів, які можуть становити потенційну загрозу для подальшої розбудови сучасної української держави тощо.

Здійснений нами аналіз **ступеня наукової розробленості проблеми** свідчить про те, що і в зарубіжній, і у вітчизняній відповідній науковій літературі вона досліджена поки що частково й фрагментарно [2; 3; 4; 5].

Що стосується вітчизняних дослідників, то ними причини й наслідки успішного державного будівництва та/або втрати державності на тому чи іншому конкретному етапі історії українського народу значною мірою досліджені В.К. Винниченком [6], Т.М. Горбань [7], І.О. Рафальським [8] та іншими авторами. Однак спеціальних праць, присвячених аналізу цих складних, суперечливих і доленосних процесів упродовж *усієї історії* українського народу та його більш ніж тисячолітньої звитяжної боротьби за створення, розбудову й збереження власної держави, а головне – **синтезу**

існуючих відповідних теоретичних напрацювань, на наше переконання, ще бракує. Одна з перших, якщо не перша така спроба була здійснена автором статті лише на початку 2017 р. Проте це були лише тези, у яких йшлося лише про спробу постановки окресленої проблеми [9].

Метою й основними завданнями статті є продовження цієї спроби та перші кроки на шляху започаткування дослідницької роботи в зазначеному напрямі. Ідеться, по-перше, про намагання з'ясувати *загальні умови* успішного державного будування та існування української держави на різних історичних етапах. По-друге, про спроби виявити основні *загальні причини* занепаду, руйнування та втрати державності в Україні впродовж усієї її писаної історії. По-третє, про наміри сформулювати та викласти ці умови й причини у формі декількох робочих гіпотез, що, на жаль, уникають робити абсолютна більшість вітчизняних науковців. Призначення цих гіпотез – сприяти першому процесу, тобто успішному державному будуванню й існуванню, та запобігти розвитку другого процесу, тобто черговому занепаду, руйнуванню та втраті державності. Зрозуміло, що ці мета й завдання є надто амбітними. Фактично вони під силу лише спеціальним дослідницьким колективам, оскільки йдеться про аналіз та синтез довготривалих, українських складних і суперечливих процесів. Однак комусь колись усе-таки потрібно розпочинати дослідження цієї незручної, проте вкрай актуальної проблеми. Адже вже досить, мабуть, правлячим класам України «наступати декілька разів на одні й ті ж граблі», такі небезпечні не стільки для самих правлячих класів, скільки для народу України та його держави.

Основними методами дослідження були аналіз і синтез, аналіз конкретного випадку (Case-study), світ-системний аналіз (World-System Analysis у розумінні І. Уоллерстайна), SWOT-Analysis, критично-конструктивний, гіпотетичний, історичний, етнополітологічний, етнодержавологічний, етноконфліктологічний та деякі інші методи. При цьому головним був гіпотетичний метод. Нагадаємо, що цей метод ґрунтується на розробленні гіпотези, яка містить певні еле-

менти новизни. Як відомо, мета й завдання гіпотези – більш повно та чітко пояснювати складні й суперечливі феномени. Водночас основні положення будь-якої гіпотези мають відповідати законам діалектики, бути піддані критиці та обов'язково або підтверджені, або спростовані. Сформулювати коректну робочу гіпотезу досить відповідально та важко, проте можна й варто, адже вона сприяє постановці проблеми та пошуку ефективних шляхів і методів її розв'язання.

Джерельною базою дослідження стали вищезазначені праці зарубіжних і вітчизняних дослідників та роботи класиків із загальних проблем національного будування й руйнування та державного будування й руйнування (зокрема, К. Дойча [10], У. Коннора [11], Дж. Ротшильда [12] та деяких інших авторів). Принагідно зізнаємось, що назва статті – це певною мірою перефразована назва вищезгаданої праці У. Коннора «Націобудування чи націоруйнування?», яка була опублікована 55 років тому та відразу стала (і залишається) бестселером, маючи найбільший індекс цитування. Також автор статті використовував власні праці [13; 14] та знання, здобуті ним упродовж майже 30-річних наукових пошуків зазначеної й суміжної проблематики.

Виклад основного матеріалу розпочинаємо з декількох важливих зауважень. По-перше, і сама проблема, і спроби її висвітлення мають постановчий, інноваційний, дискусійний характер. По-друге, знаємо про наявність декількох різних, часто діаметрально протилежних позицій щодо практично всіх проблем історії українського народу (періодизації цієї історії, ґенези українського народу, умов успішного державного будування та/або причин сумної втрати державності тощо). Однак у цьому випадку автор статті не має можливості та й намірів втягуватись у будь-які дискусії, тому вимушений користуватись більш-менш загальноновизнаними фактами й інформацією, зовсім не вважаючи та не видаючи їх за істину в останній інстанції. По-третє, автор змушений запропонувати власну схему процесів державного будування та/або державного руйнування (точніше – етапів державного існування та періодів бездержавності українського народу), сподіваючись, що вона їх певною мірою

Рис. 1. Схема етапів державного існування та періодів бездержавності українського народу

узагальнює й унаочнює (див. рис. 1). По-четверте, він просить вибачення в потенційного читача, оскільки розуміє, що будь-яка схема спрощує складність та згладжує суперечливість зазначених процесів, приховує радість перемог чи гіркоту поразок і втрат.

На рис. 1 тривалі й сумні додержавний і бездержавні періоди існування українського народу зображені у вигляді квадратів. Їх пропонується назвати «схемками Пандори», де кожна з їх чотирьох сторін символізує один із конфліктогенних чинників та чинників потенційного руйнування держави, зокрема: а) надмірне соціальне розширення; б) поліетнічний склад населення (проте лише в разі існування дискримінації за етнічною ознакою); в) боротьба правлячих класів за владу та ресурси; г) зовнішнє втручання та/або агресія. При цьому варто звернути увагу на те, що три (!) із чотирьох чинників, або загроз, успішному державному будівництву (зокрема, «а», «б» та «в») мають внутрішнє походження, і лише один чинник, зокрема «г» – зовнішнє. Отже, процеси державного будівництва та/або державного руйнування залежать насамперед від внутрішніх чинників, зокрема від діяльності правлячих класів України.

Значно коротші, проте успішні етапи державного будівництва та державного існування українського народу зображені у вигляді кіл, які символізують безкінечність, досконалість і завершеність.

Цифрами **1, 3, 5, 7** у квадратах позначено періоди додержавного й бездержавного існування українського народу: **1** – додержавне (з давніх часів до Київської Русі) існування на теренах сучасної України різних племен і народностей, з яких із часом сформувався український народ; **3** – бездержавне існування в складі Великого князівства Литовського та польської імперії (XIII – середина XVII ст.); **5** – бездержавне існування в складі Російської та Австро-Угорської імперій (XVIII ст. – 1917 р.); **7** – квазідержавне існування в складі СРСР (1922–1991 рр.).

Відповідно, цифрами **2, 4, 6, 8** у колах позначено етапи державного існування українського народу: **2** – Київська Русь (VIII – середина XIII ст.); **4** – Козацька Християнська Республіка (середина XVII – середина XVIII ст.); **6** – Українська Народна Республіка, Гетьманат, Директорія (1917–1920 рр.); **8** – Україна (1991 р. – донині).

Спираючись на запропоновану схему та стислі пояснення до її складників, автор формулює й пропонує декілька робочих гіпотез.

Гіпотеза № 1. *Зміни в статусі існування українського народу, зокрема від бездержавного до державного з його наступною втратою, відбуваються з певною періодичністю чи циклічністю.*

Автор розуміє, що ця гіпотеза є досить дискусійною, проте для її формування й пропозиції існу-

ють певні підстави. Адже український народ уже чотири рази здобував власну державність і тричі її втрачав. Що це: закон (law) чи лише закономірність (trend)? Отже, ця малоприємна гіпотеза має бути або підтверджена, або спростована.

Гіпотеза № 2. *За всієї різноманітності й специфічності передумов та причин погіршень у статусі українського народу залишається чимало загальних, тобто тих, які мали місце на кожному етапі, що свідчить про те, що правлячі класи так і не засвоїли жодних уроків з історії.*

Ця гіпотеза досить схожа на закономірність чи навіть закон, адже правлячі класи України справді (причому неодноразово) «наступали на одні й ті ж граблі», що призводило до занепаду та втрати державності. Однак поки що вважаємо це гіпотезою. Проте найважливіше при цьому – з'ясувати сутність тих «граблів» та запропонувати ефективні шляхи й методи уникнення «наступання на них».

Гіпотеза № 3. *Державне будівництво та набуття державності – це закон (law) розвитку численних етносів, які впродовж тривалого часу проживають на своїх етнічних землях, зберегли свою окремішність і пасіонарність, усвідомили своє право на власну державу та розпочинають боротьбу за неї.*

Ця гіпотеза є, мабуть, найбільш дискусійною. Адже, за різними даними, сьогодні у світі налічуються близько 800–1200 великих за чисельністю етносів і лише 194 держави. Проте автор висуває згадану гіпотезу з огляду на те, що кількість держав постійно зростає. Про це свідчить той незаперечний факт, що в 1914 р. існувало лише 55 держав, у 1920 р. – 59, у 1950 р. – 69, у 1960 р. – 90, у 1970 р. – 132, а сьогодні, як уже зазначалося, – 194 держави. Окрім того, виникли й існують близько 50 «невизнаних» держав (unrecognized states), кількість яких також дедалі збільшується [15]. Щоправда, цю гіпотезу, мабуть, краще було б подати в дещо пом'якшеному варіанті, наприклад так: «Державне будівництво та набуття державності – це відкладний у часі закон (law) розвитку численних етносів <...>» і далі по тексту. Однак і в такому тлумаченні вона все одно потребує або визнання, або заперечення.

Гіпотеза № 4. *Для успішного державного будівництва та державного існування потрібні такі умови: 1) незначний відсоток представників «нижчих страт», мінімальний розрив (gap) між ними та представниками «вищих страт» за максимальної кількості представників «середніх страт»; 2) рівноправність усіх основних етнонаціональних спільнот і відсутність дискримінації за етнічною ознакою; 3) взаєморозуміння та взаємодія правлячих еліт; 4) сприятлива міжнародна ситуація, зокрема, відсутність зовнішнього втручання іноземних держав та/або агресії з їх боку.*

На наше переконання, положення цієї гіпотези не вимагають певних обов'язкових уточнень чи пояснень, однак і вона потребує або підтвердження, або спростування.

Гіпотеза № 5. *Руйнування та втрата державності – це лише **закономірність (trend)**, якії можна запобігти та/або яку варто перервати спільними зусиллями народу й правлячих класів.*

Зрозуміло, що запобігти руйнуванню та/або втраті державності можна лише за наявності умов, сформульованих у гіпотезі № 4.

Гіпотеза № 6. *Руйнування та втрата державності можуть розпочатись і мати місце там і тоді, де й коли: а) посилюються соціальне розшарування та визиску; б) зростають етнонаціональна нерівність і дискримінація за етнічною ознакою, в) загострюється боротьба правлячих класів за владу й ресурси; г) відбувається зовнішнє втручання з боку іноземних держав та/або їх агресія.*

Варто звернути особливу увагу на те, що вже за одночасної наявності двох причин/чинників, зокрема «а» (тобто посилення соціального розшарування й визиску) та «б» (тобто зростання етнонаціональної нерівності й дискримінації за етнічною ознакою), суттєво підвищуються ризики та небезпеки національного й державного руйнування. Адже тоді суспільство та держава опиняються нібито між «молотом» (соціальних бунтів) і «ковадлом» (етнонаціональних заворушень), які можуть запустити процес і національного, і державного руйнування. Якщо ж до причин/чинників «а» та «б» додається причина/чинник «в» (тобто боротьба правлячих класів за владу й ресурси), тоді суспільство та держава потрапляють у своєрідний «бермудський трикутник», вирватись із якого вже надзвичайно важко, якщо можливо взагалі. Адже при цьому можуть виникати або посилюватись настрої й тенденції до сепаратизму та/або іредентизму з боку «етнополітичних антрепренерів» деяких «ображених» етнонаціональних меншин. А це вже прямий шлях до ескалації етнополітичних конфліктів, що вже може становити реальну загрозу державного руйнування. Окрім того, виникнення подібної ситуації дає підстави для формулювання ще однієї гіпотези.

Гіпотеза № 7. *Одночасні процеси посилення соціального розшарування й визиску, зростання етнонаціональної нерівності та дискримінація за етнічною ознакою, загострення боротьби правлячих класів за владу й ресурси – це не лише сприятливий ґрунт для соціальних і національних заворушень, а й опосередковане запрошення іноземних держав до втручання у внутрішні справи країни та/або їх прямої агресії, що може тільки пришвидшити державне руйнування.*

При цьому варто зважати на те, що, як уже неодноразово показувала історія, у подібних ситуа-

ціях у країні знаходяться певні політичні сили, які можуть вдатись навіть до безпосереднього запрошення іноземних держав до втручання у внутрішні справи та/або до агресії. І тоді країна може опинитись на краю своєрідної «чорної діри», у якій, як припускається, може загинути все, що до неї потрапляє.

З огляду на те, що Україна є поліетнічною країною, автор вимушений запропонувати ще одну гіпотезу.

Гіпотеза № 8. *Жодне поліетнічне суспільство не має імунітету від ескалації етнополітичних конфліктів та/або їх перетворення на етнічні громадянські війни, а отже, від загрози національного й державного руйнування.*

При цьому доречно зробити декілька уточнень і зауважень. По-перше, підкреслимо, що ця гіпотеза базується на положеннях праць уже згадуваних класиків західної етнополітології У. Коннора та Дж. Ротшильда. По-друге, сьогодні ця гіпотеза набуває особливої актуальності з огляду на дедалі зростаючу етнополітичну турбулентність і міцніючу глокалізацію. По-третє, гіпотеза № 8 має привернути особливу увагу тих правлячих класів, які намагаються перетворити певне поліетнічне суспільство, причому прискореними темпами та із застосуванням примусу, на етнічну націю. Саме таку думку висловлювали та про таку загрозу попереджали У. Коннор і Дж. Ротшильд, наголошуючи при тому, що за наведених умов національне будівництво може перетворитись на національне руйнування, що у свою чергу може завершитись державним руйнуванням. Зрештою, нагадаємо, що гіпотеза № 7 була сформульована та запропонована групою вітчизняних дослідників, у тому числі й автором статті, ще в 1990-х рр. [16]. Однак, на жаль, донедавна вона залишалась недостатньо поміченою, адже ніхто навіть не міг собі уявити, що в Україні коли-небудь можуть з'явитись «невизнані держави».

Гіпотеза № 9. *Сьогодні Україна знову опинилася в точці біфуркації, тобто перед можливою або продовження свого вистражданого й заслуженого державного існування, або його чергової втрати.*

Сумно та прикро висувати цю гіпотезу, проте конче необхідно, оскільки існуючі реалії просто примушують це робити. Адже впродовж останніх років в Україні існують усі чотири згадувані вище чинники (див. гіпотезу № 6), які становлять потенційну загрозу для продовження державобудування та можуть призвести до початку державного руйнування. Складність сучасної ситуації вимушено визнає навіть керівництво нашої держави. Так, П.О. Порошенко зазначив: «Надто вже велика небезпека – відкотитися назад. І тоді всі жертви, усі страждання, які понесли й перетерпіли люди, виявляться марними. Хотілося б, щоб українською реальністю не став грецький міфічний герой

Сізіф. Щойно той ціною титанічних зусиль піднімав на гору важку каменюку, як вона скочувалася вниз. Він знову котив її на вершину, а вона волею богів щоразу верталася додолу. І так до скону віків» [17].

Однак, попри складність ситуації та цілу низку внутрішніх і зовнішніх загроз, пропонуємо ще одну гіпотезу.

Гіпотеза № 10. Є достатньо підстав вважати, що український народ продовжить своє державне будівництво та державне існування.

Останню гіпотезу просимо розглядати як **прикінцевий висновок** усієї статті. Український народ справді має достатньо підстав для збереження та подальшого існування своєї держави, зрозуміло, що за умов, сформульованих у гіпотезі № 4.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Картунов О.В. Соціально-політичні та етнополітичні аспекти глобалізації та глокалізації / О.В. Картунов // Національні культури у глобалізованому світі: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 6–7 квітня 2017 р.). – К. : КНУКіМ, 2017. – С. 48–51.
2. Kuzio T. Ukraine: State and Nation Building / T. Kuzio. – New York : Routledge, 2016. – 316 p.
3. Kuzio T. State and Institution Building in Ukraine / T. Kuzio, R. Kravchuk, P. D'Anieri (eds.). – New York : St. Martin's, 1999. – 368 p.
4. Kuzio T. Dilemmas of State-Led Nation Building in Ukraine / T. Kuzio, D'Anieri P. (eds.). – Westport, Conn. : Praeger, 2002. – 218 p.
5. Motyl A. Dilemmas of Independence: Ukraine after Totalitarianism / A. Motyl. – New York : Council on Foreign Relations Press, 1993. – 217 p.
6. Винниченко В.К. Відродження нації (репринтне відтворення видання 1920 р.) : в 3 т. / В.К. Винниченко. – К. : Видавництво політичної літератури України, 1990.
7. Горбань Т.М. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – першої чверті XX століть / Т.М. Горбань. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2010. – 381 с.
8. Рафальський І.О. Національно-державне самовизначення України: внутрішні чинники та зовнішні впливи / І.О. Рафальський. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України ; Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2016. – 480 с.
9. Картунов О.В. Набуття та втрата державності в Україні: постановка проблеми / О.В. Картунов // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах : матер. Другої всеукр. наук. конф. (м. Дніпро, 24–25 березня 2017 р.) / наук. ред. О.Ю. Висоцький. – Дніпро : СПД «Охотнік», 2017. – Ч. 1. – С. 151–153.
10. Deutsch K. Nation-Building / K. Deutsch, W. Foltz. (eds.). – New York : Atherton Press, 1966. – 171 p.
11. Connor W. Nation-Building or Nation-Destroying? / W. Connor // World Politics. – 1972. – Vol. 24. – Issue 3. – P. 319–355.
12. Rothschild J. Ethnopolitics: A Conceptual Framework / J. Rothschild. – New York : Columbia Univ. Press, 1981. – 290 p.
13. Картунов О.В. Вступ до етнополітології : [навч.-навч. посібник] / О.В. Картунов. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с.
14. Картунов О.В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму : [навч. посібник] / О.В. Картунов. – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. – 192 с.
15. Далявська Т.П. Невизнані держави в контексті державотворчих процесів та міжнародного визнання / Т.П. Далявська // Держава і право. – 2014. – Вип. 66. – С. 345–353.
16. Картунов О.В. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань / О.В. Картунов, В.Г. Кремень, О.О. Маруховська // Віче. – 1998. – № 6. – С. 3–13.
17. Виступ Президента України Петра Порошенка під час п'ятого засідання Ради регіонального розвитку 20 березня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-pyatogo-zasidannya-radi-regionaln-40458>.